

УДК 342.722

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ОСОБИ В УКРАЇНІ**

**CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION
OF PRINCIPLE OF EQUALITY OF PERSON IN UKRAINE**

Полховська І.К.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та конституційного права
Полтавського юридичного інституту
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*

Стаття присвячена конституційному принципу рівності людини і громадянина в Україні. Проаналізовано норми Конституції України, поточного законодавства, правові позиції Конституційного Суду України, що регулюють принцип рівності особи в Україні. Наголошено на проблемних питаннях у цій сфері, зокрема реалізації законодавчих положень на практиці, неналежному рівню толерантності у суспільстві тощо.

Ключові слова: рівність, принцип рівності, конституційний принцип рівності особи, права, свободи.

Стаття посвящена конституционному принципу равенства человека и гражданина в Украине. Проанализированы нормы Конституции Украины, текущего законодательства, правовые позиции Конституционного Суда Украины, которые регулируют принцип равенства личности в Украине. Акцентируется внимание на проблемных вопросах в этой сфере, в частности реализации законодательных положений на практике, ненадлежащем уровне толерантности в обществе.

Ключевые слова: равенство, принцип равенства, конституционный принцип равенства личности, права, свободы.

Article is devoted to the principle of equality of person in Ukraine. Provisions of the Constitution of Ukraine, current legislation, legal positions of the Constitutional Court of Ukraine regulating a principle of equality of a person in Ukraine have been analyzed. Problems in this area, in particular, implementation of legal provisions in practice have been stressed.

Key words: equality, principle of equality, constitutional principle of equality of a person, rights, liberty.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси у світі призвели до світової міграції, внаслідок якої для багатьох держав виникла проблема масового мирного співіснування людей, що різняться між собою мовою, культурою, релігією та загалом світоглядом. Таким чином, проблема рівності, яка поставала перед кожною історичною епохою, не втрачає своєї актуальності і тепер. З огляду на багатонаціональний склад нашої держави це питання є важливим і для України. У такій ситуації насамперед важливо забезпечити принцип рівності людини і громадянина незалежно від будь-яких ознак.

Безсумнівно, що держава визнається правовою і демократичною та є такою лише якщо вона визнає принцип рівності у відносинах між людьми і між народами й докладає необхідних зусиль для здійснення його на практиці. У Рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками) Конституційний Суд України застеріг, що із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі.

Стан дослідження. Вивчення окремих аспектів принципу рівності особи мають місце в роботах сучасних українських учених О. Р. Дашковської, В. П. Колісника, С. П. Погребняка, П. М. Рабіновича, Ю. М. Тодики та ін. [1; 2; 3; 4; 6].

Метою статті є аналіз конституційного законодавства, правових позицій Конституційного Суду України, що регулюють принцип рівності особи в Україні, висвітлення проблемних питань в цій сфері.

Рівність та неприпустимість дискримінації особи є фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини. Так, неоціненний фундамент еталонних зразків ставлення до людини було закладено Загальною декларацією прав людини, у преамбулі якої проголошено, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру. А ст. 2 цього акту закріпила принцип недискримінації, який ліг в основу подальших міжнародних актів з прав людини та більшості конституцій краї світу – кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища.

За Загальною декларацією прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у преамбулі підтвердила свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які ста-

новлять підвалини справедливості та миру у усьому світі, а у ст. 14 заборонила дискримінацію за будь-якими ознаками. У 2000 році Рада Європи відкрила для підписання протокол № 12 до Конвенції, у якому ще раз наголошено, що здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови тощо. Згідно з положень Протоколу, принцип недопущення дискримінації діє не лише стосовно прав, гарантованих Конвенцією, але також поширюється на гарантії, передбачені національним законодавством. Україна ратифікувала Протокол № 12 27 березня 2006 року.

У Декларації тисячоліття ООН знову закріплена віра в непорушні основи мирного й справедливого світу та взята колективна відповідальність за утвердження принципів людської гідності, справедливості, рівності на глобальному рівні. Таким чином, у XXI ст. основним лейтмотивом у взаєминах між людьми залишаються повага до прав людини й основних свобод та дотримання рівних прав для всіх без розрізнення раси, статі, мови і релігії.

Нагадаємо, що згідно зі ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. А у ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» закладений принцип пріоритету норм міжнародного права над національним.

Орієнтуючись на міжнародні стандарти, Конституція України увібрала ідеї світової цивілізації в царині регулювання правового статусу особи і закріпила принцип рівності людини і громадянина. Так, згідно зі ст. 21 Основного Закону України усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Деталізований принцип рівності у ст. 24 Конституції, відповідно до якої він має такі аспекти прояву: 1) рівність прав і свобод (рівноправність) незалежно від будь-яких ознак: раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; 2) рівність перед законом; 3) рівноправність жінки і чоловіка (гендерна рівність).

Також у Конституції України закріплено, що держава гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності (ч. 2 ст. 43); діти рівні у своїх правах незалежно від походження (ч. 1 ст. 52); усі учасники судового процесу рівні перед законом і судом (ч. 3 п. 2 ст. 129) тощо.

Вказівка у ч. 2 ст. 24 Основного Закону України на «інші ознаки» означає, що такий перелік не є вичерпним і має відкритий характер: жодна нерівність в основних правах і обов'язках є недопустимою. З огляду на вищезазначене до таких можна віднести рід і характер занять, стан здоров'я, сімейний стан, сексуальну орієнтацію тощо.

Слід зазначити, що для сучасних конституцій є характерним розширення переліку ознак, за якими забороняється дискримінація особи. Приміром, з-поміж традиційного переліку ознак, у Конституції Швейцарської Конфедерації 1999 року закріплено, що ніхто не може підлягати дискримінації з підстав способу життя або внаслідок фізичних, розумових чи психічних недоліків. Закон передбачає засоби для усунення нерівності, яка випадає на долю осіб з обмеженою дієздатністю (ст. 8).

У Конституції Республіки Сербія 2006 року зазначено, що усі мають право на рівний захист, без дискримінації. Будь-які форми прямої і непрямой дискримінації за будь-якою ознакою, як-то раса, стать, національне походження, народження, релігія, політична чи інша думка, майновий статус, культура, мова, вік, розумова чи фізична нездатність, – заборонені (ст. 21).

Цікавою видається позиція єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні щодо такої можливої дискримінаційної ознаки як вік. Так, у Рішенні від 18 квітня 2000 року № 5-рп/2000 (справа про віковий ценз) Суд пояснив, що «критерієм у законодавчому встановленні кваліфікаційних вимог до віку є доцільність». А у Рішенні Конституційного Суду України від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007 (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування) зазначено, що вік не можна віднести до інших ознак, що згадуються у ч. 2 ст. 24 Конституції України. Вік як тривалість життя людини, період часу, який виділяється за певними ознаками, є змінною категорією. Громадяни послідовно переходять з однієї вікової категорії в іншу, втрачаючи встановлені для осіб одного віку певні права та привілеї, позбавляючись певних обмежень у правах і набуваючи інших прав, встановлених для відповідної вікової категорії. В цьому всі люди рівні і відрізняються лише за віком. Тому встановлення вікових обмежень не може вважатися порушенням принципу правової рівності громадян.

Як справедливо зазначається у літературі, прийняття законів, які деталізують норми Конституції України, має величезне значення, оскільки відбувається перехід загальних конституційних приписів на мову галузевого законодавства [5, с. 70]. Це супроводжується конкретизацією конституційних приписів, деталізацією конституційних гарантій основних прав і свобод людини і громадянина, юридичних осіб засобами поточного законодавства.

Законодавча деталізація конституційного принципу рівності передбачена нещодавно прийнятим Законом України «Про засади запобігання і протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року, який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина. Зокрема, згідно з Законом, дискримінація – це рішення, дії або бездіяльність, спрямовані на обмеження або привілеї стосовно особи та/або групи осіб за ознаками раси, кольору

шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (далі – певні ознаки), якщо вони унеможливають визнання і реалізацію на рівних підставах прав і свобод людини та громадянина. Виділені форми дискримінації – пряма дискримінація, непрямая дискримінація, підбурювання до дискримінації, утиск, а також закладений механізм забезпечення запобігання та протидії дискримінації.

Окремі аспекти конституційного принципу рівності також законодавчо врегульовані. Приміром, рівність прав жінки і чоловіка слідом за Конституцією України гарантується Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року, метою прийняття якого було досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Також 21 листопада 2012 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року.

Національна рівноправність була законодавчо передбачена ще до прийняття Конституції України. Так, 1 листопада 1991 року була проголошена Декларація прав національностей України, у якій рівноправність всіх етнічних груп народу України була названа священним принципом незалежної, демократичної України. А потім, 25.06.1992 року, був прийнятий Закон України «Про національні меншини в Україні». Всупереч конституційним принципам щодо заборони дискримінації ситуація з дотриманням їх на практиці залишає бажати кращого. Про це свідчать нещодавно прийняті підзаконні акти – Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо формування громадянської культури та підвищення рівня толерантності у суспільстві» від 25.04.2012 року та Указ Президента України від 8.04.2013 року «Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року».

Зауважимо, що конституційний принцип рівності є фундаментальним загальноправовим принципом, який втілений не лише в конституційному законодавстві. Він поширено передбачений у галузевому законодавстві. Як наголосив Конституційний Суд України у Рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп (справа про призначення судом більш м'якого покарання) верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності.

На думку С. П. Погребняка, у системі загальних принципів права можна виокремити групу основоположних принципів, під якими слід розуміти систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей,

що притаманні цій системі права і визначають її характер і напрямки подальшого розвитку. До таких він відносить справедливість, рівність, свободу і гуманізм [3, с. 27-38.].

Загалом, вимога рівності має багатоплановий універсальний зміст, який проявляється у наступному: рівність є елементом правового статусу людини і громадянина; принципом правової держави; політико-правовою основою громадянського суспільства та особливою формою юридичної рівноваги на підставі досягнення балансу інтересів людей і груп населення, політичної еліти, бізнесу тощо. Ю. М. Тодика слушно зауважив, що з урахуванням особливої важливості принципу рівності для конституційного будівництва, є підстави вважати його не лише принципом конституційно-правового статусу особи, а й засад конституційного ладу України [6, с. 117].

Конституційний Суд України у Рішенні від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 (справа про рівність сторін судового процесу) зазначив, що гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. Відповідно до ч. 1 ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. У вказаній статті закріплюється рівність перед законом лише громадян України. Але ст. 21 Основного Закону проголошує, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а у ст. 26 зазначається, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Тож можна зробити висновок, що в Основному Законі України закріплена рівність перед законом громадян, іноземців, осіб без громадянства, а також відповідно до ч. 3 ст. 13 Конституції усіх суб'єктів права власності.

Рівність перед законом є невід'ємною складовою правової держави. Рівність перед законом полягає

у тому, що стосовно кожного йому належить мати однакову силу впливу. Він є рівнообов'язковим для всіх. Закон не може встановлювати, а громадянин не вправі претендувати на виключне становище у сфері права. Від нього вимагається неупередженість щодо індивідуальних відмінностей конкретних індивідів. Із цього виходить і Конституція України, яка проголошує, що не може бути привілеїв чи обмежень за будь-якими індивідуальними ознаками (ч. 2 ст. 24). Конституційний Суд України у Рішенні від 28 вересня 2000 року № 10-рп/2000 (справа про приватизацію державного житлового фонду) зауважив, що проголошуючи рівність усіх громадян перед законом, ст. 24 Конституції України таким чином встановлює і рівну підлеглість усіх громадян законам України.

Винятками із загального правила, прокоментованими єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, є особливий порядок притягнення до відповідальності Президента України, народних депутатів України, суддів, у тому числі суддів Конституційного Суду України (ч. 3 ст. 80, ч. 1 ст. 105, ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 149 Конституції України)¹.

Висновки. Принцип рівності є одним з фундаментальних принципів конституційно-правового статусу особи. На його засадах реалізуються основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Він є незаперечною вимогою існування цивілізованої держави і знайшов своє закріплення у міжнародно-правових актах з прав людини, більшості сучасних конституцій. В Україні принцип рівності знайшов своє закріплення в Основному Законі України, поточному законодавстві, правових позиціях Конституційного Суду України. Та незважаючи на досить детальну регламентацію на практиці законодавчі положення у цій сфері реалізуються не завжди просто. Таку ситуацію провокують політичні й економічні негаразди, низький рівень правової культури громадян, а відтак – порушення дисбалансу толерантності у суспільстві. На вирішення цих питань мають бути спрямовані сумісні зусилля органів публічної влади, їх посадових осіб, інститутів громадянського суспільства, зрештою, самих громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дашковська О. Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності : монографія / Олена Дашковська. – Х. : Право, 2005. – 224 с.
2. Колісник В. П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти : монографія / Харк. правозахис. група / Віктор Колісник. – Х. : Фоліо, 2003. – 240 с.
3. Погребняк С. П. Основоволожні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / Станіслав Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
4. Рабінович П. М. Конституційні права людини в Україні: юридичні проблеми реалізації / П. М. Рабінович // Правова держава : щорічник наук. пр. ІДП ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Ін Юре, 1998. – Вип. 9. – С. 11–15.
5. Тищенко О. В. Гендерне питання в трудових відносинах: реалії сьогодення / О. В. Тищенко // Бюл. М-ва юстиції України. – 2006. – № 5. – С. 70–75.
6. Тодика Ю. Н. Основы конституционного строя Украины : монография / Юрий Тодика. – Х. : Факт, 2000. – 176 с.

¹ Див.: Рішення Конституційного Суду України від 23 грудня 1997 р. № 7-зп/97 (справа про Рахункову палату); Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 (справа про депутатську недоторканність); Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2003 р. № 12-рп/2003 (справа про гарантії депутатської недоторканності); Рішення Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 р. № 19-рп/03 (справа щодо недоторканності та імпичменту Президента України); Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/04 (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу).